

17. Терпиловский Р.В. Киевская и черняховская культуры. Проблема контактов // *Stratum plus*. – 2000. – № 4. – С. 303-311.

18. Терпиловский Р.В. Новые славянские памятники гуннского времени в бассейне Десны // *Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э. – V век н.э.)*. Доклады участников III Международной конференции. Тирасполь, 2002 г. – Тирасполь, 2002. – С.404-406.

19. Терпиловский Р.В. Поселение Сенча и его место среди памятников Днепроовского Левобережья // *Культурные трансформации и взаимовлияния в Днепроовском регионе на исходе римского времени и в раннем средневековье*. Доклады НК, посвящённой 60-летию со дня рождения Е.А. Горюнова. СПб., 14-17 ноября 2000 г. – СПб., 2004. – С.131-143.

20. Терпиловский Р.В. Ранние славяне Подесенья III-V вв. – К., 1984. – 123 с.

21. Терпиловский Р.В. Славяне Поднепровья в первой половине I тыс. н. э. – Люблин, 2004. – 232 с.

22. Терпиловский Р.М. Біля витоків слов'янства (за матеріалами Подніпров'я) // *УІЖ*. – 2001. – № 3. – С. 3-7.

23. Терпиловський Р.М. До проблеми етногенезу слов'ян (за матеріалами Подніпров'я III-VI ст. н.е.) // *Українознавство*. – 2002. – № 1-2. – С. 194-198.

24. Щукин М.Б. Горизонт Рахны–Почеп: причины и условия образования // *Культуры Восточной Европы I тысячелетия*. – Куйбышев, 1986. – С.26-38.

25. Щукин М.Б. Керамика киевского типа с поселения Лепесовка. // *СА*. – 1988. – № 3. – С. 207-214.

26. Щукин М.Б. Реплика по поводу киевской культуры // *Европейская Сарматия. XIV чтения памяти Анны Мачинской*. – СПб., 2011. – С. 239-244.

27. Щукин М.Б. Семь миров древней Европы и проблема этногенеза славян // *Славяне: этногенез и этническая история*. – Л., 1989. – С.56-62.

Список сокращений:

АСГЭ–Археологический сборник Государственного Эрмитажа

ГАЗ – Гістарычна–археалагічны зборнік

СА – Советская археология

ТГЭ–Труды Государственного Эрмитажа

УІЖ–Український історичний журнал

Надійшла до редколегії 04.02.13

М. Челноков, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОБРАЗОВАНИЯ РАННЕРОМАНСКОГО ВРЕМЕНИ И ПРОБЛЕМА СЛАВЯНСКОГО ЭТНОГЕНЕЗА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

В статье рассматриваются некоторые новые перспективы исследования проблемы начальных этапов славянского этногенеза с учетом недавних открытий ранее неизвестных памятников раннеримского времени в Восточной Европе.

Ключевые слова: позднезарубинецкие древности, киевская культура, культура поздней штрихованной керамики, славяне, этногенез, Полесье, материальный комплекс, раннеримское время.

M. Chelnokov, Graduate Stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE ARCHAEOLOGICAL FORMATIONS OF EARLY ROMAN PERIOD AND A PROBLEM OF SLAVIC ETHNOGENESIS AT THE PRESENT STAGE

The article considers some new perspectives in research on early stages of Slavic people ethnogenesis taking into account recent discoveries of previously unknown Early Roman Period antiquities in Eastern Europe.

Key words: Late Zarubintsy antiquities, Kiev culture, Late Hatched Pottery culture, Slavs, ethnogenesis, Polesie, material complex, Early Roman Period.

УДК 94: 262.1(470+571) "17"

О. Чупис, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЦЕНТРАЛЬНЕ ТА МІСЦЕВЕ УПРАВЛІННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В РОСІЇ У XVIII СТ.

У роботі досліджується проблема становлення, розвитку та функціонування церковного управління в Російській імперії у XVIII ст. Автор робить спробу проаналізувати зміни, що відбулися з центральним та місцевим апаратом Православної Церкви, намагається простежити юридичне закріплення практики взаємин архієреїв із Синодом, з підлеглим духовенством, з єпархіальними установами.

Ключові слова: Російська імперія, Православна Церква, Синод, духовенство.

XVIII століття є переломним в історії Росії. У країні зміцнюється абсолютна монархія, формується становий лад, складається бюрократична система державно-адміністративного управління. В історії російської Церкви XVIII ст. ознаменувалось початком нового періоду, який характеризувався активним втручанням держави в церковні справи. Петровські церковні реформи першої чверті XVIII ст. і секуляризаційна реформа, здійснена Катериною II в 1764 р., були спрямовані на те, щоб перетворити Церкву в складову частину урядово-адміністративної системи, зробити її опорою феодално-абсолютної держави. В основі цих перетворень лежало прагнення до ліквідації економічної незалежності Церкви. Нові умови, в які була поставлена Церква, неминуче тягли за собою зміну принципів діяльності її організації та перебудову церковного апарату. Скасування Патріаршества і встановлення Синоду стимулювали процес бюрократизації системи церковного управління, сприяли утворенню нових церковно-адміністративних інститутів у центрі і на місцях. Секуляризація церковного землеволодіння і перехід архи-

єрейських будинків і монастирів на державне забезпечення змінили умови існування церковних інститутів і зумовили їх залежність від державного фінансування. Торкаючись основних аспектів теми статті, ставимо перед собою головну мету: прослідкувати та проаналізувати проблему становлення, розвитку та функціонування центрального та місцевого управління Православної Церкви в Російській імперії у XVIII ст.

У свій час ця проблема частково висвітлювалася П.В. Знаменським, Ф.В. Благовідовим, П.В. Верховським, Н.П. Розановим, І.М. Покровським, І.К. Смоличем [6, 3, 4, 28, 11, 29] та ін. Серед сучасних науковців дана проблема розглядалася, зокрема, В.М. Мордвінцевим, О. Б. Прокоп'юк, І. Шугальовою [9, 27, 38] та ін. Велику цінність становлять джерела ЦДІАК України, ІР НБУВ. Значний фактичний матеріал знаходимо в законодавчих актах, що увійшли до Повного зібрання законів Російської імперії [12-25] тощо.

У кінці XVII ст. Помісний Собор 1682 р. постановив збільшити кількість єпархій. У тому ж році були відкриті нові єпархії в Холмогорах, Великому Устюзі, Тамбові та

Воронежі. До моменту смерті останнього патріарха Адріана в країні налічувалося, крім Патріаршої області, 21 єпархія, з яких 13 управлялися митрополитами, 7 – архієпископами і одна – під управлінням єпископа [11, С.55]. Перша половина XVIII ст. ознаменувалася кризою адміністрації в єпархіях. Постійні зміни в управлінні церковними маетками призводили до руйнівного впливу на фінансове становище Синоду. Одночасно вкоренилася шкідлива практика не замінювати вакантність кафедр, а доручати управління ними керівникам сусідніх єпархій. Тамбовська єпархія протягом 50 років управлялася в Рязані (так само було в Суздалі, на Крутицях та ін.). Управління Крутицькою, Коломенською єпархіями та Синодальною областю (колишня Патріарша область, а пізніше – Московська єпархія) надзвичайно ускладнювалися тим, що їх території не були компактними, а розташовувалися поспуму з територіями інших єпархій [26, С.60]. Межі єпархій рідко відповідали державному адміністративному поділу, і це перешкоджало повному узгодженню дій державним і церковним інстанціям. Складаючись у різних історичних умовах, єпархії відрізнялися одна від одної, як за величиною, так і за кількістю парафій. У 30 – 40-х рр. XVIII століття Тобольська єпархія охоплювала 300 000 кв. км. з 160 парафіями, тягнучись від Уралу до Олени і від Північного Льодовитого океану до кордону з Китаєм. У Синодальній же області у 1744 р. було 5000 церков і 200 монастирів. Менші за розміром єпархії налічували церков: Ростовська – 760, Суздальська – 502, Тверська – 456, Крутицька – 858 і Коломенська – 733 [4, с. 273]. Число єпархій в Росії на 1700 р. становило 22, 1764 – 29, 1799 – 36.

Після заслання тамбовського єпископа Ігнатія, в 1700 р. Петро I наказав передати цю єпархію у відання Рязанського єпископа, а в наступному році підпорядкував її управлінню Синодальної області. Крім того, в 1707 р. Петро I звелів створити Іркутське вікаріатство при Тобольській єпархії. Кілька нових кафедр відкрилося при імператриці Єлизаветі, перш за все, – Петербурзька (1742). У 1742 році за пропозицією членів Синоду Амвросія Юшкевича і Арсенія Мацієвича була відновлена Московська єпархія [24, № 14248]. При Катерині II по штатам 1764 всі єпархії були розділені на три ступені, причому до першого ступеня ставилися 3, до другого – 8 і до третього – 15 єпархій. У складі Московської єпархії штати передбачали створення Севського вікаріатства, яке, проіснувавши до 1787 – 1788 р., стало згодом самостійною єпархією з центром в Орлі. До 1764 р. в імперії налічувалося 29 єпархій, включаючи сюди і три малоросійських (Київську, Чернігівську і Переяслав-Бориспільську) [24, №16375]. При Катерині II було засновано ще 9 єпархій. Поділи Польщі призвели до приєднання у 1772 р. Могилевської єпархії, а в 1795 р. – Брацлавської, Подільської та Мінської (остання до 1799 р. являла собою вікаріатство Київської єпархії) [21, № 12183; 30, с.61-61]. Подальші перетворення єпархіальної системи мали місце при Павлі I, так що в кінці століття в імперії було вже 36 єпархій.

Зміни єпархіального управління XVIII століття стосувалися, головним чином, упорядкування та юридичного закріплення практики взаємин єпархіальних архієреїв із Синодом, з підлеглим духовенством, з єпархіальними установами та з віруючими. Повноваження єпархіального архієрея не залежали від того, в якому він був сані – митрополита, архієпископа або єпископа. Він відповідав за стан віри і моральності, наглядав за відповідницькою та богослужбовою діяльністю духовенства, керував численними установами та очолював духовний суд. По відношенню до Синоду, єпископ мав право виступати із законодавчими та адміністративними про-

позиціями. Він представляв інтереси Церкви перед місцевими органами державної влади, з яким у нього нерідко виникали непорозуміння через нечіткість у розмежуванні компетенцій [29, с. 245].

Законодавчою основою для діяльності єпархіальних управлінь служили: правила Апостолів, рішення Вселенських і Помісних Соборів, вчення святих отців, Кормча книга, а також "Духовний регламент", укази Синоду і державні закони. На підставі них єпископ мав право видавати постанови і розпорядження, які, однак, контролювалися Синодом і могли ним відмінитися. Подібні постанови відображали особисті погляди єпископа і тому нерідко скасовувалися його наступниками.

Відповідно до "Духовного регламенту" влада єпископів знала обмеження в рамках державної церковності. Синод все активніше втручався в справи єпархіального управління; обер-прокурори прагнули зробити консисторії філіями свого апарату на шкоду владі єпископа, а держава розглядала духовенство, як своїх підданих, тим самим обмежуючи сферу дії церковних законів. Головною тенденцією в державній церковній політиці XVIII ст. було обмеження єдинодержавної єпископів. Єпископат у загальному зумів відстояти своє положення під надзвичайно потужним напором державної влади, більше того, часом йому вдавалося навіть зміцнювати свою позицію [6, с. 297].

У другій частині "Духовного регламенту" міститься розділ, присвячений "справам єпископів", який складається з 15 правил про управління і об'їзди єпархій, про ставлення до підлеглого духовенства, про єпархіальний суд і про нагляд за єпископськими слугами. У цьому розділі підкреслюється, що єпископи підлягають юрисдикції Синоду (правило 13). Наказується становити щорічно два звіти про стан єпархії, про невідкладні справи слід повідомляти особливо. У сумнівних випадках слід детально викласти справу, надавши його рішення на розсуд Синоду. У 1721 – 1727 рр. Синод мав у своєму розпорядженні штат інквизиторів для ревізій та контролю за єпархіями. Поряд з "Духовним регламентом", головними керівними документами для єпархіальних управлінь були укази Синоду, які часто видавалися за особливим велінням імператора.

Адміністративний устрій православної Церкви в українських землях у XVIII ст. не мав єдиного центру. На Лівобережжі Київська митрополія контролювала територію 7 із 10 українських полків У XVIII ст. вона почала ділитися на протопопії, кількість яких змінювалася від 20 до 26: Верхньо-Київська, Києво-Подільська, Трипільська, Козелецька, Ніжинська, Воронежська, Глухівська, Прилуцька, Ічнянська, Пирятинська, Лохвицька, Роминська, Лубенська, Миргородська, Сорочинська, Полтавська, Зенковська, Решетилівська, Кобиляцька, Старокозацька, Сміловська. Ці протопопії об'єднувалися в чотири намістя: Київське, Ніжинське, Лубенське та Полтавське. Всі органи управління православної Церкви стали будуватися на зразок адміністративних органів імперії. Бюрократизації підлягали і церковні парафії, в яких згодом було повністю ліквідовано самоуправління [31, с. 205]. Чернігівська та створена в 1700 р. Переяславська єпархії (остання, у зв'язку з розширенням території, в 1733 р. перейменовано на Переяславсько-Бориспільську) підлягали спочатку Московському патріарху, з 1722 р. – Синоду. Церковні установи Слобожанщини залежали від влади Білгородських архієреїв, які керували за посередництвом харківського протопопа. Запоріжжя тільки формально визнавало владу Київського митрополита, перебуваючи фактично, у статусі церковної автономії.

Єпархії очолювались архієреями, яких призначав Синод. Останній обирав трьох кандидатів виключно з числа чернецого духовенства, а імператор затверджував одного з них. При визначенні претендентів на єпархіальну кафедру перевага надавалась митрополитам Київському і Галицькому, Московському та Грузинському.

Влада архієреїв розподілялась на три гілки: адміністративну, судову та господарську. Адміністративна влада поширювалась на все духовенство та церковні установи єпархії; судова – на духовенство і в окремих справах – на мирян; господарська – на церковне майно. Єпископи призначали посадових осіб, видавали різноманітні розпорядження, затверджували рішення єпархіальних інститутів.

Характерною рисою діяльності імперської церковної адміністративної структури стала часта зміна єпископів. Ще однією особливістю імперської церковної системи, непритаманної традиційній українській церкві, було призначення в українські єпархії єпископів-неукраїнців. В той же час, випускники Київської духовної академії (зазвичай українського походження) рекомендувались на російські та білоруські кафедри. Із 127 архієреїв РПЦ, що в 1700 – 1762 рр. очолювали кафедри православних єпархій Російської імперії, 70 були українцями, 43 – росіянами, 3 – греками, 3 – румунами, 2 – сербами, 2 – грузинами. Крім того п'ять українців посідали митрополичі столи, а Дмитрія Ростовського, Іоасафа Білгородського, Інокентія Іркутського (також українці за походженням) РПЦ канонізувала як святих [37, с. 159].

Підлеглі єпископам органи, які здійснювали функції управління і суду, носили різні назви: Духовний приказ, Митрополичий дім, канцелярія (при архієрейському будинку) або просто архієрейський будинок. До 1764 р. їх головним завданням було управління землями, які надавали матеріальне забезпечення єпархіального управління. На чолі цих установ стояли монахи, іменовані суддями або правителями, які призначалися єпископом. На практиці колегіальний принцип ведення справ не скрізь дотримувався. З плином часу за центральним органом єпархіального управління закріпилася назва духовна дикастерія або консисторія. Спершу дикастерія з'являється в Синодальній області (1722), потім виникають консисторії в єпархіях Новгородської (1725), Астраханської, Нижегородської, Псковської і Тамбовської (1730), в Суздальській і Тобольській (1731), в Іркутській (1732). У 1744 р. було видано указ про заснування консисторій у всіх єпархіях. Вони були центральними органами, у ведення яких до 1809 р. поряд з іншими завданнями входило також і духовна освіта [15, № 4190; 1, с. 155-161]. Їм були підпорядковані так звані духовні правління, що діяли в деяких єпархіях як окружні органи. Ці останні не були враховані в штатах та утримувалися за рахунок парафіяльного духовенства, вони проіснували до 1840 р. Згідно з указом 1768 р., в консисторії і правліннях повинно було бути представлено не тільки чернецтво, але і парафіяльне духовенство. Зважаючи на невиконання цього припису указ був повторений в 1797 р. Ще раніше Катерина II розпорядилася використовувати в якості секретарів та канцелярських службовців світських осіб [23, № 13124, 13163; 24, №14813].

До установи консисторій на службі єпархіальних архієреїв перебували, так звані, правителі і судді архієрейських будинків, які вели судові справи не тільки в єпархіальному управлінні, а й і в інших містах єпархії. У перші роки свого правління Синод містив стряпчих – фахівців канцелярської справи і фінансового стану єпархій. Для перевірки кандидатів на церковні посади в XVIII ст. існували екзаменатори з числа вчених ченців,

які часто були також секретарями єпископів і в цій своїй ролі ставали незамінними. Секретар був довіреною особою і сполучною ланкою з іншими органами управління [6, с. 316]. До секуляризації в єпархіях були також економи з цілим штатом службовців для управління вотчинами. До архієрейського будинку належали також півчі соборного хору, який складався з дорослих і учнів, що супроводжував єпископа під час об'їздів єпархії. "Духовний регламент" містить точні приписи щодо єпископського нагляду за поведінкою цієї свити, зміст якої був обтяжливий для відвідуваних церковних громад.

В якості "складальників" податей в XVII ст. і пізніше виступали попівські старости, скасовані тільки в 1764 р. Поряд з ними завдання адміністративного нагляду за духовенством (до 1764 р.) виконували протопопи, наявність яких за указом Синоду від 1737 р. було обов'язковим. Їх помічниками були десятильники, які збирали податі з духовенства в так званих десятинах – більш дрібних церковно-адміністративних підрозділах єпархій. Починаючи з царювання імператриці Єлизавети, замовники стали іменуватися благочинними [12, № 1612; 6, с. 311-313].

Призначені єпископом благочинні отримували від нього інструкцію. У 1745 р. з'явилася інструкція у Воронежській єпархії, потім, у 1751 р., інструкція Московського архієпископа Платона Малиновського (1748 – 1755), а в 1760 і 1764 рр. – інструкція для Тверської єпархії. У 1775 р. архієпископ (згодом митрополит) Московський Платон Левшин видав свою Інструкцію благочинним парафіяльним церквам, яку Синод оголосив обов'язковою для всіх єпархій. Благочинні здійснювали нагляд за моральністю духовенства, за управлінням церковним майном і за церковними книгами та були зобов'язані двічі на рік об'їжджати церкви свого округу. Вони мали право самостійно залагоджувати дрібні справи і накладати церковні покарання за незначні проступки. Про результати своїх об'їздів вони повинні були робити докладні звіти єпископу. Щодо винагороди за цю службу ніяких розпоряджень не було, зазвичай, вона проводилася за рахунок відрахувань з доходів кліру. У своїй діяльності щодо їх створення архієреї керувалися наказом синоду від 7 травня 1797 р., яким збільшувалася чисельність округів шляхом встановлення норми: підпорядкованість 10 – 15 церков кожному благочинню [25, № 17958].

Гідно згадки, що ще на початку XVIII ст. тобольський митрополит Філофей Лещинський через неможливість особисто відвідувати всі церкви своєї величезної єпархії, скликав в 1702 р. церковне зібрання, на якому була прийнята інструкція парафіяльному духовенству, що складалася з 51 статті. Вона стосувалася пастирської діяльності, благочинних, таємниці сповіді, поведінки кліриків та ін. Це починання не знайшло продовжувачів ні в самому Тобольську, ні де-небудь ще [8, с. 434-461]. За указом від 1797 р., для нагляду за монастирями єпархій, єпископи повинні були призначати благочинних з числа монастирських настоятелів [25, № 18273].

Осереддям єпархіального управління і місцеперебуванням єпископа, його свити і слуг був архієрейський будинок, звідки до 1764 р. здійснювалося управління вотчинами і всім рухомим і нерухомим майном єпархії. Персонал цього управління, зазвичай був численний, призначався і оплачувався на розсуд єпископа і в залежності від його засобів [5, с. 190]. Так, до початку XVIII ст. персонал Ростовського архієрейського будинку налічував 498 осіб, Тверського – 240, Крутицького – 151. У міру поступового переходу церковних маєтків під державний контроль число архієрейських слуг в 1-й половині XVIII ст. скорочувалось. У 1742 р. в Ростові при архієрейському будинку з доходом в 8000 руб. в рік складалося 300 чоловік, включаючи сюди і причт

шести церков (73 особи). Зазвичай ці числа коливалися від 30 до 135 осіб [10, с. 372-381]. Доходи складалися з подвірної податі з селян єпископських вотчин і податків з духовенства [26, с. 127].

Після створення Монастирського приказу, а пізніше – Колегії економії подвірний податок, за вирахуванням відрахувань на утримання архієрейського дому, став надходити в ці установи. Про розміри відрахувань з початку XVIII ст. до 1764 р. йшли жваві суперечки. У 1707 р. для 15 єпархій вони були встановлені в межах від 1000 до 1500 руб. Питання про встановлення штатних окладів для архієрейських будинків стояло на порядку денному Синода вже в 1724 р., але лише в 1764 р., після його тимчасового попереднього врегулювання за Петра III, він був вирішений остаточно. Після секуляризації 1764 р. 26 архієрейських будинків Великої Росії отримали штатні оклади. Серед них Новгороду було визначено понад 11 000 руб., Москві – 7500 руб., Петербургу – 15 000 руб. Всі три єпархії відносилися до першого ступеня. Архієрейські будинки другого ступеня отримували по 5500 руб., третього – по 3232 руб. Невдовзі до цих штатів були зроблені надбавки [21, № 11481]. Тепер можна було скорочувати число персоналу, так як відпала необхідність утримувати апарат управління вотчинами. Тим не менше деякі господарські функції за архієрейськими будинками збереглися, оскільки в їх володінні залишилися луки, млини і т. д. У наступні роки державне законодавство надало архієрейським будинкам право на володіння ненаселеними землями (ріллями), будинками тощо.

Духовна консисторія спілкувалася з підвідомчими їй місцевими органами влади відбувалась у формі указів, про отримання яких ці установи зобов'язані були рапортувати. На кожний указ мав бути окремий рапорт про його отримання.

Місцеві єпархіальні органи управління були наділені виконавчими повноваженнями. На владу протопопії, намісництва, монастиря покладалося завдання подальшого ознайомлення нижчих складових єпархій з указами, що надсилалися духовною консисторією, надання їм чинності та нагляд за їхнім виконанням. Так, 27 грудня 1760 р. митрополит Арсеній (Могилянський) наказував київській духовній консисторії розіслати укази до протопопів, щоб вони особисто або підвідомчі їм священники та дякони регулярно проголошували проповіді в церквах під загрозою позбавлення доходів від парафій у разі невиконання. Влада протопопії мала проводити цей указ, а потім тричі рапортувати щодо проведення ними роботи [35, арк. 1-2]. Всього на 1774 р. у Київській єпархії налічувалося 26 протопопій, на які припадало 1260 церкв. За станом вже 1782 року кількість їх суттєво скорочується: протопопій – 21, церкв – 969 [9, с. 417].

Також місцева єпархіальна влада вирішувала різноманітні поточні питання в межах свого відомства. Протопоп і духовне правління організували вибори намісників і представляли останніх у кафедру для отримання грамот. Вони також виступали посередниками між громадою та центральною єпархіальною владою, наприклад, щодо наміру громади побудувати церкву, що потребувало відповідної архієрейської грамоти [33, арк. 3 зв.].

Іншим важливим обов'язком органів місцевої єпархіальної влади була підготовка різноманітних відомостей та звітної документації в межах підвідомчої їм церковної одиниці. Значна частина указів, що розсилалася на місця духовною консисторією, стосувалася саме складання звітної документації [27, с. 60]. Станом на 1767 р. з Київської митрополії до Св. Синоду мали надсилатися: після закінчення року слід було відправити метричні та спові-

дальні книги, відомості про студентів єпархіальних навчальних закладів, а також про чорне та біле духовенство єпархії, короткі реєстри про вирішені справи, що надійшли до консисторії. Кожні півроку в Синод адресували доповіді про стан єпархії на шість місяців. 11 листопада 1765 р. Синод видав указ, який вимагав, щоб відповідні рапорти надсилалися не від консисторії за підписом консистористів, а безпосередньо від архієрея [22, №12508]. Після закінчення кожної третини року слід було складати відомості про затриманих осіб (монахи-втікачі, пербіжчики з Речі Посполитої), які перебували в духовних консисторіях, та про присутніх членів консисторії. Місячна звітна документація також вимагалася про виконані за указами Синоду дії. В другій половині 60-х рр. XVIII ст. за кожний місяць затримки у надсиланні звітної документації Сенат погрожував 10-рублевим штрафом. Однією з причин затримок було неналежне сполучення між частинами єпархій. Як наслідок – документація йшла до адресата місяць, а то й довше.

Складена в канцелярії Київської духовної консисторії у 1772 р. довідка фіксує "борги" в звітній документації фактично кожної церковно-адміністративної одиниці. Для монастирів найчастіше серед "заборгованих" фігурують відомості про новопострижених, померлих та ченців-утікачів; про якості монастирських канцелярських службовців. Духовні правління регулярно надсилали звітну документацію. Найчастіше заборговувані ними рішення були дані про народження, шлюби та смертність – метричні книги, які готував парафіяльний священник і щороку на початку січня мав подавати духовній консисторії; про канцелярських службовців; про кількість церков, священно- та церковнослужителів [34, арк. 4-7]. Та часто траплялось, що в звітну документацію часто свідомо вносилися неправильна інформація, особливо, щодо метричних та сповідальних книг. У книзі про осіб, які одружувалися вже не вперше, замість запису про другий чи третій багатий священників свідомо зазначали перший. Великою кількістю помилок характеризуються сповідні розписи: ієреї завищували вік дітей духовного стану, щоб ті швидше отримали священство, нерідко вказували меншу кількість дворів для зменшення суми різноманітних зборів [27, с. 62].

Також були й інші причини у надсиланні звітної документації. Так, глухівський протопоп вказував, що сповідні розписи за 1771 р. не були передані вчасно, оскільки духовне правління не мало всієї відповідної інформації через ненадання з сотенної канцелярії ревізії про кількість дворів, з даними якої слід було звірити сповідні відомості [34, арк. 15-15 зв.].

Справи про перехрещення і прийняття до православної віри органи місцевої влади не могли вирішувати, і були зобов'язані надсилати їх на розгляд до духовної консисторії. До виняткової компетенції вищої єпархіальної влади належав розгляд донесень з сімейного права [7, арк. 1, 6 зв.]. Щодо документації місцевої духовної влади, то вона відзеркалена в реєстрах справ, де переважають донесення білого духовенства, рідше представників інших станів, щодо звинувачень на адресу священників (суперечливі питання про поділ прибутків від парафії). Духовні правління часто виходили за межі своєї компетенції, претендуючи на розгляд доволі серйозних питань. Наприклад в указі від 20 серпня 1771 р., духовна консисторія мала в підвідомчі їй місцеві органи укази з заборобою розглядати такі справи та вимогою подавати їх у кафедру [36, арк. 1-13в.].

Співпраця духовної консисторії з духовними правліннями в протопопіях та намісництвах характеризує місцеві органи влади як підпорядковані духовній консисторії інституції. Місцеві єпархіальні органи влади в своїй діяль-

ності відтворювали всі головні напрями компетенції духовної консисторії, враховуючи співвідношення між ними. Вони постачали звітну документацію, донесення для подальшої роботи центральних єпархіальних інститутів влади, а також приводили в дію їх рішення. Тому від належної роботи органів місцевої влади значною мірою залежала ефективність роботи самої духовної консисторії, проте належного рівня співпраці між ними не було.

В українських єпархіях традиційно існувала практика виборності мирянами духовних осіб на нижчі ланки ієрархії. Віруючі кожної парафії визначали поміж себе кандидата на священика і укладали з ним домовленість. Обмежень щодо вибору не існувало. Обраним на священика могли бути як миряни, так і духовенство. Проте віруючі надавали перевагу при виборі духовним особам, оскільки пастирі мали загальну повагу парафіян і останні не мали підстав не довіряти їм в керівництві духовною громадою [38, с. 485].

Низка синодальних наказів й розпоряджень архієреїв суттєво обмежувала самостійність громади у питаннях заміщення духовних посад. Так, наказом від 23 лютого 1797 р. єпархіальні архієреї зобов'язувались затверджувати на священицькі місця осіб надійних, бездоганної поведінки, здатних наставляти парафіян у належному підкоренні владі. Відповідно до нього Митрополит Єрофій заборонив духовним правлінням і благочинним приймати прохання на посвяту у священство обраних громадою кандидатів, які не відповідали вказаним критеріям [32, арк. 6]. Наступним заходом, який обмежив участь парафіян у справі єпархіального управління, було введення так званих "одобреній" парафіян замість колективного рішення про вибори священика. Прохання ж приймалися лише від осіб, які претендували на посаду. Віддруковані у синодальні друкарні бланки прохань й "одобреній" поширювалися по всіх єпархіях. Митрополит Єрофій запровадив складну ступеневу систему перевірки кандидатів при заміщенні священицьких місць. Спочатку прохання парафіян й претендента на посаду надходили до окружних благочинних, які власноруч, після перевірки, засвідчували одностайність рішення громади й відповідність висуванця характеристиці, даній в "одобреній". Від благочинного справа (прохання парафіян і заява претендента) переходила до наступної інстанції – духовного правління. Остання збирала інформацію щодо родини, віку майбутнього священика, місця запису по ревізії, відсутності відомостей про негідні вчинки, обізнаності у богослужбовій практиці. Складене на підставі довідок особливе "донесення" подавалося архієрею, який своєю волею призначав на духовну посаду [2, с. 103]. В такий спосіб запроваджений новий порядок усував активне втручання громади у справи церковного управління і ставав важливим організуючим засобом єпархіальної влади.

Таким чином, у XVIII ст. в Російській імперії Церква розглядалася, як внутрішньо-державний інститут, спрямований на укріплення абсолютної влади монарха. Здійснені церковні реформи були спрямовані на ліквідацію автономії від держави церковної юрисдикції та підпорядкування російської церковної ієрархії імператорові. Впроваджується нова система духовного управління, що, головним чином, виконувала фіксальний контроль над прихожанами, а також регулювала надходження грошей на утримання Церкви. На чолі єпархії стояв митрополит. Керівними органами були консисторія та духовні правління. Нижче стояли благочинні, що здійснювали нагляд за приходським духовенством, керівництвом монастирів та монастирською братією. Уся система єпархіального управління була підпорядкована Синоду й особисто його обер-прокурору. Архієреї, до-

тримуючись наказів вищої світської та церковної влади, доклали певних зусиль для ліквідації усіх особливостей Київської митрополії.

Список використаних джерел

1. Барсов. Т. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания. – С-Пб., 1885. – Т. 1. – 864 с.
2. Белгородский А. Киевский митрополит Иерофей Малицкий. – К., 1901. – 224 с.
3. Благовидов Ф.В. Обер-прокуроры Святейшего Синода в XVIII и первой половине XIX столетия. – Казань, 1900. – 450 с.
4. Верховской П.В. Населенные недвижимые имущества св. Синода, архиерейских домов и монастырей при ближайших преемниках Петра Великого. – СПб., 1909. – 477 с.
5. Завьялов. А. Вопрос о церковных имениях при императрице Екатерине II. – СПб, 1900. – 400 с.
6. Знаменский. И. Приходское духовенство в России со времени реформы Петра I. – Казань, 1883. – 851 с.
7. IP НБУВ. – Ф. 232. – № 163.
8. Мелетий. Церковный Собор в Тобольске при митрополите Филофее (1702), в. – Казань, 1875. – 486 с.
9. Мордвинцев В. М. Церковно-вотчинное хозяйство и секуляризационная реформа на Левобережной Украине в XVIII в.: Дис. ... докт. Ист. Наук: 07.00.01. – К., 1999. – 579 л.
10. Покровский. И. М. Казанский архиерейский дом, его средства и штаты преимущественно до 1764 года. – Казань, 1906. – XII, 482, XXX, 264, XVI с.
11. Покровский И.М. Русские епархии в XVI-XIX вв.: их открытие, состав и пределы. – Казань, 1913. – Т.2. – 892 с.
12. Полное Собрание Законов Российской Империи : [в 45 т.] – С-Пб., 1830. – Собр. 1. – Т. III.
13. Полное Собрание Законов Российской Империи : [в 45 т.] – С-Пб., 1830. – Собр. 1. – Т. V.
14. Полное Собрание Законов Российской Империи : [в 45 т.] – С-Пб., 1830. – Собр. 1. – Т. VI.
15. Полное Собрание Законов Российской Империи : [в 45 т.] – С-Пб., 1830. – Собр. 1. – Т. VII.
16. Полное Собрание Законов Российской Империи : [в 45 т.] – С-Пб., 1830. – Собр. 1. – Т. VIII.
17. Полное Собрание Законов Российской Империи : [в 45 т.] – С-Пб., 1830. – Собр. 1. – Т. IX.
18. Полное Собрание Законов Российской Империи : [в 45 т.] – С-Пб., 1830. – Собр. 1. – Т. X.
19. Полное Собрание Законов Российской Империи : [в 45 т.] – С-Пб., 1830. – Собр. 1. – Т. XI.
20. Полное Собрание Законов Российской Империи : [в 45 т.] – С-Пб., 1830. – Собр. 1. – Т. XIV.
21. Полное Собрание Законов Российской Империи : [в 45 т.] – С-Пб., 1830. – Собр. 1. – Т. XV.
22. Полное Собрание Законов Российской Империи : [в 45 т.] – С-Пб., 1830. – Собр. 1. – Т. XVII.
23. Полное Собрание Законов Российской Империи : [в 45 т.] – С-Пб., 1830. – Собр. 1. – Т. XVIII.
24. Полное Собрание Законов Российской Империи : [в 45 т.] – С-Пб., 1830. – Собр. 1. – Т. XX.
25. Полное Собрание Законов Российской Империи : [в 45 т.] – С-Пб., 1830. – Собр. 1. – Т. XXIV.
26. Попов. М. С. Арсений Мацеевич и его дело. – СПб, 1912. – 704 с.
27. Прокоп'юк О. Б. Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721 – 1786 рр.). – К.: Фенікс, 2008. – 296 с.
28. Розанов Н.П. История московского епархиального управления со времени учреждения Святейшего Синода (1721-1821). – Ч. 3. Кн. 1–М., 1870. – 486 с.
29. Смолич И.К. История Русской Церкви (1700-1917) // История Русской Церкви. – М., 1997. – Кн. 8. Ч. 1. – 800 с.
30. Титов. Русская Православная Церковь в Польско-Литовском государстве. – К., 1905. – 410 с.
31. Харишин М., Мордвинцев В. Російське самодержавство та Київська митрополітична кафедра, або як Українська Православна Церква позбулася автокефалії. – К., 1999. – С. 205.
32. ЦДІАК України. – ф. 127. – Оп. 722. – Спр. 103.
33. ЦДІАК України. – ф. 127. – Оп. 1020. – Спр. 76.
34. ЦДІАК України. – ф. 127. – Оп. 1020. – Спр. 4143а.
35. ЦДІАК України. – ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 1188.
36. ЦДІАК України. – ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 2089.
37. Цимбалістий П. Українські релігійно-культурні впливи на Московщину (XVII-XVIII ст.) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Мюнхен; Рим; Париж, 1966. – Т. 181: Релігія в житті українського народу. Збірник матеріалів наукової конференції у Рокаді Папа (18-20 жовтня 1963). – С. 159.
38. Шугальова І. Реформування системи заміщення священицьких посад у православній церкві в Україні (XVIII–XIX ст.) / І. Шугальова // Історія релігій в Україні: праці XII-ї міжнародної наукової конференції, (Львів, 20-22 травня). – 2002. – С. 485.

Надійшла до редколегії 04.02.13

А. Чупис, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЦЕНТРАЛЬНОЕ И МЕСТНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ В РОССИИ В XVIII В.

В работе исследуется проблема становления, развития и функционирования церковного управления в Российской империи в XVIII в. Автор делает попытку проанализировать изменения, произошедшие с центральным и местным аппаратом Православной Церкви, пытается проследить юридическое закрепление практики взаимоотношений архиереев из Синодом, с подчиненным духовенством, с епархиальными учреждениями.

Ключевые слова: Российская империя, Православная Церковь, Синод, духовенство.

O. Chupys, Graduate stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

CENTRAL AND LOCAL ADMINISTRATION OF THE ORTHODOX CHURCH IN RUSSIA IN THE XVIII CENTURY

In this article, author shows us the problem of the formation, development and operation of church government in the Russian Empire in the eighteenth century. The author makes an attempt to analyze the changes of central and local administration of the Orthodox Church, trying to trace the consolidation of legal practice relationship with the Synod of bishops, with a subordinate clergy, with the diocesan institutions.

Key words: Russian Empire, Orthodox Church, Synod, clergy.

УДК [94(477-25)+378.4]:37.014.543.31"2008/2011"

Н. Шевченко, канд. іст. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

МІЖНАРОДНА ГРАНТОВА ПІДТРИМКА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В КИЇВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У 2008 – 2011 РР.

У статті проаналізовано динаміку міжнародної грантової підтримки наданої для наукових досліджень Київському національному університету імені Тараса Шевченка упродовж 2008 – 2011 рр.

Ключові слова: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, наукові розробки, міжнародне співробітництво.

Останнім часом Київський національний університет імені Тараса Шевченка активізував свої зусилля в освітньому просторі, прагнучи посісти належне місце у впливових світових освітніх рейтингах. І перші результати не заборилися. Так, відповідно до оприлюдненого восени 2012 р. рейтингу QS World University Rankings®, до якого КНУ вперше подав свою заявку, наш університет увірвався відразу до "групи 501 – 550", що перетворило його на один із найбільш рейтингових вищих навчальних закладів нашої країни [9].

Втім, у сучасному світовому освітньому просторі все частіше успішними стають ті вищі навчальні заклади, які активно поєднують надання базових освітніх послуг із новітніми науковими проектами і технологіями, по суті, перетворюючись поступово на науково-освітні центри. Цю тенденцію, схоже, усвідомлює керівництво Київського національного університету, принаймні про це свідчать останні зміни в структурі закладу. Йдеться, насамперед, про появу нових підрозділів та реорганізацію кількох існуючих. Так, у 2009 р. у складі університету було створено Інститут високих технологій (ІВТ) із статусом факультету, завдання якого полягає у підготовці на основі міждисциплінарних знань молодих дослідників нового покоління, а у травні 2011 р. з'явився Навчально-науковий центр "Інститут біології" (ННЦБ) у складі колишнього біологічного факультету, Ботанічного саду імені академіка О. В. Фоміна та Канівського природного заповідника. Для координації зусиль у сфері міжнародних освітніх та наукових проектів, пошуку фінансування наукових розробок КНУ з боку міжнародних фондів та організацій тощо у 2009 р. було створено консультативний підрозділ – Управління з міжнародного науково-технічного співробітництва та інноваційних технологій.

Метою цієї статті якраз і є вивчення динаміки грантової підтримки науково-дослідницьких проектів Київсь-

кого національного університету імені Тараса Шевченка, що надавалася міжнародними фондами, організаціями, зарубіжними університетами тощо.

З огляду на декілька обставин 2008 р. був обраний як нижня хронологічна межа дослідження. По-перше, у 2008 р. відбулася зміна керівництва Київського національного університету імені Тараса Шевченка, посаду ректора обійняв проф. Л. В. Губерський [10]. По-друге, сталися зміни і в статусі університету: відповідно до Указу Президента України №412/2008 від 05.05.2008 р. він став Київським національним дослідницьким університетом імені Тараса Шевченка [11]. Надалі, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів від 29.07.2009 № 795, держава взяла на себе зобов'язання щорічно надавати кошти для стажування за кордоном 200 науково-педагогічних та наукових працівників університету і навчання у провідних зарубіжних науково-навчальних центрах 1 тис студентів та аспірантів [3]. Водночас, зросло і державне фінансування наукових розробок: у Постанові вказувалося, що воно мало становити не менше ніж 25% коштів державного бюджету, що передбачаються для утримання КНУ імені Тараса Шевченка [3]. Отримання статусу дослідницького національного вищого навчального закладу збільшило можливості університету щодо міжнародного співробітництва та підвищило інтерес до нашого вузу з боку зарубіжних партнерів.

На якісний новий рівень розвиток наукових досліджень в університеті вийшов із підписанням 23.11.2010 р. установчих документів про створення корпорації "Науковий парк "Київський університет імені Тараса Шевченка" у складі кількох структурних підрозділів НАН України (Інститут археології, Інститут біоорганічної хімії та нафтохімії, Інститут біохімії ім. О. В. Палладіна, Інститут геохімії, мінералогії рудоутворення ім. М. П. Семененка, Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона, Інститут